

УДК 811.161.2'35

УКРАЇНСЬКОЮ ЛЕЖЕБОКА ЧИ ЛЕЖОБОКА, АБО ЛЕЖЕНЬ, ЛЕЖУН?

Галина ГОЛОСОВСЬКА,

кандидат філологічних наук, доцент, Національний університет «Києво-Могилянська академія»

У статті порушено актуальне питання надлишковості запозичених слів за наявності власних живомовних відповідників.

Ключові слова: запозичення, відповідник, питоме слово, лексема, словник, правопис, єднальний голосний.

LOANWORDS FOR THE IDLER AND THEIR UKRAINIAN EQUIVALENTS

Halyna HOLOSOVSKA,

PhD, National University of "Kyiv-Mohyla Academy"

The article highlights the poignant issue of redundancy of loanwords alongside with their authentic equivalents.

Key words: loanword, equivalent, authentic word, lexical item, vocabulary, orthography, connecting vowel.

До слів, давно живосилом перенесених з російської мови в українську і дотепер орфографічно не адаптованих у ній, належить лексема *лежебок(а/ий)*. Не зафіксована у «Матеріалах до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст. в 2-х книгах», вона могла потрапити до української мови у другій половині XVIII ст., вперше ж з'явилася в «Малорусько-німецькому словарі» Є. Желехівського від 1886 р. з покликанням на О. Кониського [4, с. 400]. Варто зазначити, що О. Кониський – перекладач, письменник, активний громадський діяч – брав участь у широковідомій мовній дискусії кінця XIX – початку XX ст. щодо шляхів розвитку української літературної мови на боці противників галицьких впливів, обстоюючи права саме Великої України на витворення норм української літературної мови. Тому в його працях, як і в решті представників східноукраїнського письменства, цілком можливим було побутування росіянізмів. Орфографічне оформлення лексем на взір *лежебока/лежебокий*, імовірно, можна пояснити відомим листом О. Кониського до М. Костомарова, де він якраз і наголошує на відмінностях галицького правопису від правопису східноукраїнського [11, с. 23]. Своєрідну інструкцію щодо користування «Малорусько-німецьким словником» Є. Желехівського дав свого часу Ю. Шевельов. Оскільки він охоплював здебільшого галицький лексичний матеріал, то, за словами Ю. Шевельова, це не був специфічно галицький регіональний словник, «тому при цитуванні й використанні його, як і при використанні словника Б. Грінченка, велике значення мають посилання на джерела, а самий факт наявності

слова у словнику – другорядне» [11, с. 37]. Відтоді лексема *лежебока* й мандрує по всіх українських словниках, хоча на час її появи у мові вже давно існували власне українські відповідники: *лежень, лежніба, лежняка, лежун, лежух* [4, с. 400].

«Словарь російсько-український» М. Уманця та А. Спілки до рос. *лежебок*, окрім наведених у Є. Желехівського, додає лексеми *лежніба, лежніба, лега, легарь, лежачка, легеза, легейда, полежай, полежача, вайло* [10, с. 69]. У цьому ж значенні тут подано й лексему *пичкур*.

У «Словарі української мови» Б. Грінченка слово *лежебокий* перекладене російською як *ленивий* [2, с. 353]. Як ілюстрацію до нього наведено прислів'я *була у чоловіка жінка – дурна, лиха, лежебока* зі словника М. Номиса. Далі за абеткою подано і власне українську лексему *лежень*, перекладену російським іменником *лежебокъ*, що, вочевидь, споріднений із російською лексемою *лежебокий* не лише коренево, а й за способом творення – це словоскладання. Наголосимо, що всі українські іменники з коренем *леж-* не є складними словами як російські, а утворені або суфіксальним, або префіксально-суфіксальним способом.

Попри безсумнівну цінність матеріалів, зібраних у словниках М. Номиса та Б. Грінченка, загальновідома наявність у них, зокрема, росіянізмів, оскільки українські мовні норми на той час ще не були остаточно відшліфовані й кодифіковані. Через це потрапляння до них слова *лежебока* саме в такій орфографії було цілком імовірним.

«Російсько-український словник» за редакцією А. Кримського в українській частині до російського іменника *лежебок*, окрім наведених у попередніх

словниках слів, додає українські відповідники *неподвіга, напалатник, непробуда, полежак, полежак, полежій, валяка, валюка, нероба, баб'як, байбак*. Тут же з покликанням на словник Є. Желехівського, проте вже з позначкою *общ. р.* з'являється і слово *лежебока* як окрема словникова одиниця [5, с. 411]. Варто наголосити, що до спорідненого з ним російського дієслова *лежебочить* в А. Кримського зафіксовані лише власне українські відповідники *лежнивати, лежнякувати* (не *лежебочити*), які корелюють з українськими іменниками *лежняго, лежня* та прислівником *лежма* й, що показово, утворені українськими словотвірними суфіксами, а не способом словоскладання, як у російській мові.

Важливим вважаємо той факт, що в авторитетному «Правописному словникові» Г. Голоскевича зафіксована тільки стилістично нейтральна лексема *лежень* [1, с. 193], що взагалі знімає проблему існування, а отже й правопису, слова *лежебока* в українській мові.

За чинною редакцією «Українського правопису» єднальним голосним у слові *лежебока* має бути *о*, який треба писати, як зазначено у параграфі 25, п. 2а, після твердих і шиплячих приголосних. До прикладу: *вовкодав, шовкопряд, гріхонадіння, грошолоб, пожежогасіння, свіжоморожений*, а отже й *лежебока*, позаяк до винятків із правила про правопис складних слів лексеми *лежебока* не внесено.

Неорганічна для нашої мови лексема *лежебока*, засвідчувана багатьма українськими орфографічними, перекладними та, на жаль, найновішими, зокрема тлумачними, словниками, існує в ній уже понад сто п'ятдесят років, проте жодного деривата від неї не зафіксовано. І не дивно, бо це слово задовге й заважке для ритмомелодики української мови. Натомість мовці здавна послуговуються живомовними українськими назвами – це і семантично мотивовані коренем *леж-*, від якого вони утворені, емоційно забарвлені синоніми до них: *вайлю, валюка, валяка, неподвіга, напалатник, пічкур* тощо. Наведені лексеми засвідчені в українських прислів'ях і художніх творах: *лежнем лежати; лежня справляти; лежухові Бог долю дає; лежух лежить, а над ним Бог кряжить; каша – мати наша, а борщ полежак* (М. Номис); *лежухові Бог щастя дає; не лежняго я, мамо, роботяга я; не робітниця з тебе, а лежачка* (О. Кониський); *вдягайся, лежню, та їдь у поле* (І. Нечуй-Левицький). Давність існування цих лексем в українській мові підтверджує і «Збірка народних дум XV–XVIII ст.»: *Буду я дома пробувати, будуть мене люди пічкуром, полежаєм прозивати*.

Відсутність аналізованої лексеми в більшості авторитетних словників української мови та наявність значної кількості питомих українських слів на позначення лінькуватої людини дає підстави замислитися над доцільністю використання в українській мові навіть адаптованого до її правописних норм іменника *лежебока* та натомість рекомендувати до вживання власне українські утворення, тому що будь-яке запозичення до мови часто гальмує, а часом і обмежує її можливості на рівні лексики та словотвору.

Зрештою, відсутність лексеми *лежебока* з-поміж відповідників до російського іменника *увалень* в авторитетному й донині «Російсько-українському словникові у 3-х томах» [6, с. 501] та незалучення її до реєстру не менш авторитетного «Українсько-російського словника» [9] дають підстави вважати її ненормативною й непридатною для використання в українській мові.

Цілком уникнути запозичень неможливо, як і контактів із зовнішнім світом, проте, запозичаючи чуже слово, треба пристосовувати його до фонетико-морфологічних і словотвірних законів власної мови, як це роблять, скажімо, поляки, чехи, словаки, і пам'ятати про невичерпні ресурси та самодостатність рідної мови. На цьому свого часу наголошував Б. Грінченко: «...я більший ворог позичанню, ніж куванню. Знаю-бо, що без новороблених слів не перебувалася ні одна літературна мова. Але думаю, що робити слова нові можна тільки на такі розуміння, що в них справді нема слова в нашій мові... Гарно зроблене слово – дороге придбання» [3, с. 144]. Слушною є порада О. Синявського: «Багатющі засоби на словотвір української мови, зокрема, наростки й приростки, повинні стати слухняним і гнучким знаряддям у руках тих, хто слово має за знаряддя своєї діяльності» [8, с. 114]. Підтверджує ефективність практики творити власні слова на позначення новітніх понять і предметів мовний досвід Ізраїлю, який заново створив свою літературну мову, взявши за основу мертву мову, вдихнувши в неї новий зміст і підсиливши новотворами за власними мовними зразками. Такий підхід дає змогу висувати, що навіть адаптована до українського правопису лексема *лежебока* зайва в українській мові. «Коли мова покірливо переймає вироблене іншою мовою, буквально загрузаючи в позичках, вона втрачає здатність до саморозвитку. Запозичення, хоч і збагачують мову, хоч і розширюють її словник, але водночас притлумлюють її внутрішні сили та можливості. І тоді збагачення парадоксальним чином обертається на збіднення» [7, с. 15].

Отже, ні вносити до винятків, ні адаптувати лексему *лежебока*, як видається, немає жодних підстав. З огляду на її правописну й вимовну неорганічність для української мови замість неї, залежно від стилізованої потреби, варто використовувати питомі українські відповідники, яких налічуємо

щонайменше 30 одиниць: *лежень, лежух, лежуха, лежнюха, лежняка, лега, легарь, лежнюка, лежнюга, легеза, легейда, лежун, лежак, лежачка, полежаї, полежаї, полежаї, полежака, полежаха, вайло, вайлюка, валяка, неподвига, непробуда, бабак, байбак, напалатник, пічкур, байдикар, нероба.*

Література

1. Голоскевич Г. Правописний словник української мови / Г. Голоскевич. – К., 1914.
2. Грінченко Б. Словарь української мови: у 4 т. / Б. Грінченко. – К., 1907–1909. – Т. 2.
3. Грінченко Б. Кілька слів про нашу літературну мову / Б. Грінченко // Хрестоматія матеріалів з української літературної мови. – К., 1961. – Ч. 2.
4. Желехівський Є. Малорусько-німецький словарь / Є. Желехівський. – Л., 1886.
5. Російсько-український словник / за ред. А. Кримського. – К., 1932.
6. Російсько-український словник: у 3 т. – К.: Наук. думка, 1969. – Т. 3.

7. Селігей П. Що нам робити із запозиченнями? / П. Селігей // Українська мова. – 2007. – № 3. – С. 3–15.
8. Синявський О. Норми української літературної мови / О. Синявський. – Л., 1941.
9. Український правопис. – К.: Наук. думка, 2008.
10. Українсько-російський словник. – К.: Наук. думка, 1969.
11. Уманець М. Словарь російсько-український: в 4 т. / М. Уманець, А. Спілка. – Л., 1893–1898.
12. Шевельов Ю. Внесок Галичини у формування української літературної мови / Ю. Шевельов. – К.: ВД «КМ Академія», 2003.

Новогасна поезія

Зрештою

зрештою, весна – це тотальна ніжність,
екстатично запійна, неконтрольована.
коли з інших – весело, а із себе – смішно,
коли непердавано легко,
кайфово, кльово.

коли небеса наді мною і в мені – тотожні,
та не передати фарбами, бо немає кольору.
коли хочеться бути в Парижі художником,
чи в Немирові, при церкві, сторожем і столяром.

коли хочеться любові, а її – навалом!
і все довкруг – для неї, чи її віщує.
коли тебе прощають і люблять, а тобі все мало,
коли до обіду не знаєш, де заночуєш.

коли світ тримається не на черепахах і китах,
а попервах – на пролісках, а затим – на рястові.
коли кожному стрічному кожна зустрічна – та,
і він її готовий аж до літа вкрасти.

коли кожнісінький рух – обережний і скупий,
і не тому, що економиш якесь там сили,
а боїшся наполохати цю весну, – якби
все довкола справдилось,
то було б красиво.

зрештою, весна – це не пам'ять, а надія
на те, що коли за руку мене в темряві береш ти,
щоразу прозріватиму, що лиш тебе хотів я, –
це кохання, зрештою.

Весняно

середина квітня, розпал весни, тє́гло.
ти питаєшся, як мені тут без тебе?
а мені без тебе – весняно, читай – самотньо.
і чомусь найбільше – саме сьогодні.

он лелека тричі пролітав над моєю хатою.
згідно з прикметами – хата буде багатого:
вдосталь святкових найдків, всілякі вина.
а все тому, що між небом і хатою міцна пуповина.

все дуже гаразд.
тільки ти далеко, – і лелека це знає.
тому він і прилітає до мене – не оминає.
он він – махає крилами і зникає за вербами.
а цю відстань між нами ми перетерпимо.

бо все тому, що між нами – тисяча і один вірш.
це через них – ти ж бачиш – ти віриш?
винні лишень слова, а ми тут ні при чім.
ну, хіба, що вночі... точно – вночі,
коли дивишся в стелю,
а бачиш пустелю.

але я їх напишу – один за одним – усі.
скажімо, в будні – по п'ять, у вихідні – по сім.
жартую, звичайно.
чи не жартую – хтозна.
зате із ними не так вже й тоскно.

і коли викотиться перша невагома сльозинка
на лице Великодня – срібна, благословенна, –
я проситиму: – Господи, буду слухняним сином,
тільки бережи цю жінку, – бо вона для мене.

Сергій ТАГЧИН